

BUITENLANDSE TIJDSCHRIFTEN

De oogst van 2006

Het jaar 2006 levert weer een rijke oogst aan interessante artikelen in buitenlandse tijdschriften.¹ Net als vorig jaar is er veel belangstelling voor globalisering en wereldgeschiedenis: dat blijft een vakgebied vol debat en nieuwe inzichten. Mede gestimuleerd door de wereldgeschiedenis scoort de zee- en oceaangeschiedenis à la Braudel hoog. Voorts spenderen veel tijdschriften opvallend veel ruimte aan historiografie. Opmerkelijke trends zijn de studie naar de sociale geschiedenis van het brieven schrijven, van geweld (en de berechting daarvan) en ook het onderzoek naar het bos (vooral in connectie met oorlogvoering). Daarnaast zijn er natuurlijk de gouwe ouwe, typisch sociaal-economische onderwerpen die fraaie staaltjes hebben opgebracht en die in deze rubriek naar voren zullen komen.²

Eerst even wat belangrijke gebeurtenissen. In 2006 is een van de *grand old men* van de culturele antropologie overleden: Clifford Geertz. Geertz is onder historici bijzonder populair geworden met zijn 'thick description'. Deze theorie hield in dat je het gedrag van mensen alleen goed kan verklaren als je de

---

1. Het gaat in deze rubriek over interessante artikelen en trends, themanummers en recensieartikelen die eind 2005, in 2006 of (een enkeling) begin 2007 zijn verschenen. Ook bijdragen die specifiek de Nederlandse en Vlaamse economische en sociale geschiedenis behandelen en die in een buitenlands tijdschrift zijn gepubliceerd komen aan de orde.

2. Uiteraard claim ik geen volledigheid. Ook voor dit stuk kon ik steunen op de tijdschriftenclub die met een zekere regelmaat bijeenkomt. Naast de auteur maakten voor dit nummer Karel Davids, Lex Heerma van Voss, Leo Lucassen, Jeroen Touwen en Peer Vries daar deel van uit. Ik ben hen zeer erkentelijk voor hun besprekingen en suggesties betreffende de meest recente afleveringen van de volgende tijdschriften: *The American Historical Review*, *Annales*, *Business History*, *Economic History Review*, *Enterprise and Society*, *European Review of Economic History*, *Geschichte und Gesellschaft*, *Journal of Economic History*, *Journal of Early Modern History*, *Journal of European Economic History*, *Journal of Global History*, *Journal of Interdisciplinary History*, *Journal of Modern History*, *Journal of Social History*, *Journal of World History*, *Le Mouvement Social*, *Past and Present*, *Technology and Culture*. Daarnaast zijn tal van andere tijdschriften meer of minder vluchtig bekeken en doorgenomen, op basis van de inhoudsopgaven; een zekere mate van toeval is daarbij uiteraard onvermijdelijk. Dank ook aan Mila Davids, Marlou Schrover en Eric Vanhaute voor commentaar op dit artikel.

gehele context meeneemt: door die laatste zeer gedetailleerd te beschrijven kom je erachter wat de mensen beweegt. Als voorbeeld gebruikte hij zijn studie naar het hoe en waarom van de hanengevechten op Bali, waarom de lokale bevolking zo'n enorme waarde hechtte aan dergelijke triviale bijeenkomsten. Veel historici pikten de 'thick description' helaas nogal pragmatisch op: nu konden ze ongelimiteerd lekker gaan beschrijven en beschrijven en beschrijven, zonder naar een verklaring van gedrag toe te werken. Het geheel kon ondertussen toch mooi overgoten worden met het theoretische sausje van 'thick description'. Geertz is 80 jaar geworden.³

Het jaar 2006 betekende de tiende jaargang van het *European Review of Economic History (EREH)*, maar zij vieren dat blijkbaar niet. Dit blad werd tien jaar geleden opgericht, mede vanuit de irritatie over het gezapige *Journal of European Economic History*. Kenmerkend voor dit blad blijft de sterk econometrische inslag – als er maar een formule op losgelaten kan worden! Intussen moeten we onze oosterburen in de gaten houden: daar nadert het *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* bijna de honderdste jaargang. Zij zijn echter al veel ouder, van 1903 – in de nazi-tijd zijn enkele jaargangen uitgevallen. Opmerkelijk is dat dit tijdschrift de laatste tijd steeds parochialer is geworden: de meeste artikelen gaan over Duitsland, en dan vaak over een relatief klein gebied en over een korte periode. Op de een of andere manier is hier het 'globaliseringskwartje' nog niet gevallen: er is relatief weinig aandacht voor bredere ontwikkelingen of voor comparatieve geschiedenis *überhaupt*.⁴ Of zouden de (nieuwe) tijdschriften op het gebied van wereldgeschiedenis een aanzuigende kracht op dit soort artikelen hebben? Dankzij een overzicht van het *Journal of Economic History* kunnen we lezen dat ook hier een neiging is naar meer 'parochialiteit', als we die regio in dit geval definiëren als Noord-Amerika en West-Europa (vooral Engeland): bijdragen over de 'rest' van de wereld zijn schaars en bovendien percentueel aan het afnemen. In dit tijdschrift is voorts een opmerkelijke trend naar de negentiende eeuw, terwijl jaren achtereen de twintigste eeuw de top aanvoerde.⁵ Nieuw is verder dat *Past and Present* in het vervolg elk jaar met een Supplement komt: dit jaar is deze gewijd aan een bundel ter ere van de *grand old lady* Olwen Hufton, onder de titel 'The art of survival. Gender and history in Europe'.

---

3. Voor een necrologie, zie de site van het Institute for Advanced Studies van Princeton, waar Geertz het grootste deel van zijn werkzame deel doorbracht: <http://www.ias.edu/newsroom/announcements/view/geertz-1926-2006.html> [bezocht 6 april 2007] en de site van de American Historical Association, <http://blog.historians.org/news/49/clifford-geertz-anthropologist-extraordinary-dies-at-80> [bezocht 6 april 2007].

4. Met dank aan Lex Heerma van Voss.

5. 'Editors' note', *Journal of Economic History* 67 (2007) 227-235. We zouden nog kunnen opmerken dat veel artikelen in dit tijdschrift de financiële geschiedenis behandelen, ondanks het bestaan van een tijdschrift als *Financial History Review*. 'Arbeid' is overigens een goede tweede *topic* van dit jaar.

Het debat over het vak en het belang van de sociale wetenschappen

The Times Literary Supplement (voortaan *TLS*) van 13 oktober 2006 komt met een thema over 'New ways in history – 40 years on', 3-17. In 1966 had Geoffrey Barraclough ervoor gezorgd dat een reeks toonaangevende historici (onder wie M.I. Finley en E.P. Thompson) in de *TLS* hun licht lieten schijnen over de geschiedschrijving, en met name over de relatie met de sociale wetenschappen. Nu, veertig jaar later dus, leidt Keith Thomas een reeks nieuwe artikelen in. De bijdragen die volgen zijn op zich ook wel interessant: zij behandelen onder meer de milieugeschiedenis, de popularisering van de geschiedenis en de invloed van het web. Leuk is de opmerking van een geschiedenisstudent in een discussie met zijn docent over het waarheidsgehalte van *Wikipedia*: 'but the internet is a primary source'! Maar toch is vooral de bijdrage van Thomas zelf lezenswaardig. In zijn 'New ways revisited. How history's borders have expanded in the past forty years', *TLS* 13 oktober 2004, 3-4 signaleert hij dat de econometrie eerst de geschiedenis leek te veroveren en dat uiteindelijk toch niet deed. Ook concludeert hij dat de sociale geschiedenis steeds meer overvleugeld werd door culturele geschiedenis en dat de politieke geschiedenis alleen nog stand kon houden door er een behoorlijke portie 'political culture' in te verwerken. Thomas vindt het opzienbarend dat men veertig jaar geleden nog kon denken dat er één geschiedenis was. Nu weten we, mede dankzij de *invented traditions* van Hobsbawm en de *lieux de memoire* van Nora, dat mensen (of bepaalde groepen in de samenleving) een specifieke visie op de geschiedenis koesteren en ontwikkelen. Tenslotte merkt hij op dat historici niet bang zijn om theorieën van de sociale wetenschappen te gebruiken: termen als discours, publieke ruimte, *path dependency*, *imagined communities*, civilisatie proces, enzovoort, die alle nog geen betekenis hadden in de jaren zestig worden nu op grote schaal genoemd en gebruikt.

Historici moeten er echter voor waken om zomaar termen van sociale wetenschappers over te nemen waarbij ze vergeten dat het vak ook daar constant in ontwikkeling is. In dit opzicht is het grote debat over de verschillende 'golven' in de historische sociologie interessant. Het *International Journal of Comparative Sociology* 47 (2006) 339-431 wijdt een heel nummer aan een spraakmakend boek, *Remaking modernity: politics, history, and sociology* (Durham 2005), een bundel met essays over de recente stand van zaken in de Amerikaanse historische sociologie, geredigeerd door Julia Adams, Elisabeth S. Clemens en Ann Shola Orloff.⁶ In de inleiding claimen deze 'jonge Turksen' dat de 'tweede golf' in de historische sociologie nu echt passé is. Zij

---

6. In het Nederlandse tijdschrift *Sociologie* zal binnenkort een discussiedossier over dit boek verschijnen onder de titel 'Een revolutie in de historische sociologie?'. Zeer lezenswaardig en informatief over de drie golven is vooral de inleiding van de drie editors op het boek *Remaking modernity*.

maken een verdeling van de historische sociologie in drie 'golven'. De eersten zijn de klassiekers als Marx, Weber, Durkheim en De Tocqueville. Zij legden de fundamenten voor de latere historische sociologie. De 'tweede golf' dateert vooral van de jaren zeventig en tachtig, toen de historische sociologie een grote vlucht nam onder wetenschappers als Barrington Moore, Charles Tilly, Theda Skocpol en Immanuel Wallerstein. Die tijd stond sterk onder invloed van het marxistische structuralisme. Nu is er echter een 'derde golf' opgekomen, die deels uit oude tweede golfers bestaat – Tilly en Skocpol bijvoorbeeld evolueerden in hun latere publicaties mee. De nieuwe trend is dus niet persoonsgebonden, maar de nadruk is anders dan twintig, dertig jaar geleden. De derde golfers verwerpen het inherente Eurocentrisme van de eerste en de tweede golf, de benadering is vaker *gendered* en het accent ligt meer op *agents* en identiteiten dan op determinanten van processen.

In de discussie in het *International Journal of Comparative Sociology*, waarin ook grootheden op het vakgebied als Jack Goldstone en William Sewell zich mengen, wordt steeds weer benadrukt dat *Remaking Modernity* een prachtboek is met een 'all star' bezetting van de recentelijk gearriveerde onderzoekers (veel 'jonge' vijftigers). Toch komen de nodige kanttekeningen naar voren: het onderscheid tussen de 'tweede' en de 'derde' golf is niet zo scherp als de auteurs wel stellen. Desalniettemin is men het er over eens: het oude, vaak eurocentrische structuralisme, dat teveel gefocussed was op de natiestaat is ondertussen echt achterhaald. Dat dit consequenties moet hebben ook voor ons, sociale en economische historici, staat volgens mij buiten kijf.

De zee, de zee....

Keith Thomas (zie boven) constateerde ook nog in zijn stuk in de *TLS* een toenemende belangstelling om geschiedenis toch vooral 'breed' te zien, liefst wereldwijd, waardoor bijvoorbeeld ook de zeegeschiedenis, en dan de nieuwe variant van 'Atlantic' of 'Pacific' history, opkomt. Zou hij de *American Historical Review* hebben gelezen? Want dat tijdschrift wijdt een thema aan 'thalassologie', de studie van de zee. Peregrine Horden en Nicholas Purcell beschrijven in 'The Mediterranean and "the new thalassology"', *American Historical Review* 111 (2006) 722-740 hoe het beroemde werk van Fernand Braudel over de Middellandse Zee is ontvangen en bekritiseerd. Zij benadrukken dat Braudels idee nog steeds een bruikbaar concept is, gezien het enorme belang dat je moet hechten aan de makkelijke connecties over water. Daardoor raken goederen en cultuur uitgewisseld en dat maakt het concept levensvatbaar. Tot dezelfde conclusie komt ook Christian Bromberger, 'Towards an anthropology of the Mediterranean', *History and Anthropology* 17 (2006), 91-107. Hij schrijft een overzichtsartikel over het eenheidsidee van de Middellandse Zee die volgens hem nog steeds niet aan belang heeft ingeboet.

Over het water vond er ook cultuuruitwisseling plaats over de Atlantische Oceaan, zo stelt Alison Games, 'Atlantic history: definitions, challenges, and opportunities', *American Historical Review* 111 (2006) 741-757. Anders dan de Middellandse Zee is de Atlantische Oceaan echter een meer problematische eenheid: de diversiteit in klimaat, milieu en politieke systemen is groot en ook is het gebied veel meer uitgestrekt. Afrika hoort er bijvoorbeeld niet echt bij. Toch bloeit de Atlantische geschiedschrijving op, waarbij historici vooral kijken naar de op- en neergang van rijken, kolonialisme, migratie, de opkomst van nieuwe culturele vormen en de uitwisseling van ideeën. De focus van zeegeschiedenis is echter anders bij Matt K. Matsuda, 'The Pacific', *American Historical Review* 111 (2006) 758-780. Hier geen studie naar de gemeenschappen aan de kusten van de grote continenten (Azië – Amerika – Australië) maar naar de vele kleine eilandjes ertussenin. Antropologen en historische linguïsten domineren het historische debat hier. Belangrijke thema's zijn vooral de ontdekking van de 'edele wilde' en de milieugeschiedenis.

Dit soort geschiedschrijving duidt aan de ene kant op regionalisering, maar overstijgt ook nationale grenzen waarbij de interactie tussen verschillende landen aandacht krijgt. Iemand die dit probeert te bewerkstelligen is bijvoorbeeld Lara Putnam, 'To study the fragments/whole: microhistory and the Atlantic World', *Journal of Social History* 39 (2006) 616-630. Zij wil de 'grotere' Atlantische geschiedenis verbinden met haar micro-historische studie naar het anti-imperialisme in het Britse Caribische gebied. Toch blijft haar studie sterk lokaal en slaagt zij er eigenlijk niet in om de bredere Atlantische geschiedenis erin te betrekken. Die verbinding weten Gwenda Mirgan en Peter Rushton, 'Visible bodies: power, subordination and identity in the eighteenth-century Atlantic world', *Journal of Social History* 39 (2006) 39-64 toch beter te leggen. Zij kijken naar kranten met 'opsporing verzocht' berichten over misdadigers, weggelopen slaven of gedeserteerde soldaten in de achttiende eeuw. De overeenkomsten in de beschrijving van het uiterlijk zijn frappant. Een geheel andere Atlantische connectie wordt gelegd door Cornelis Disco, 'Delta Blues', *Technology and Culture* 47 (2006) 341-348. Hij analyseert hoe na de Katrina-ramp de Amerikaanse media Nederland als voorbeeld gebruikten en hoe de Nederlanders in werkelijkheid met de dreiging van de zee omgingen.

De problemen van de zeegeschiedenis komen in een ander tijdschrift uitvoerig aan bod bij Michael N. Pearson, 'Littoral society: the concept and the problems', *Journal of World History* 17 (2006) 353-373. Zijn focus geldt de Indische Oceaan. Pearson ziet weliswaar het gemeenschappelijke aspect van de visserij bij de kustbewoners rond een zee of oceaan, maar dat levert niet meteen collectieve kenmerken op. En inderdaad, er zijn wel heel grote verschillen tussen de kustvolkeren van het Arabische schiereiland, de Oost-Afrikaanse landen en Zuid-Oost-Azië. Hier scheidt het water meer dan dat het verbindt.

Milieugeschiedenis en de bossen

Frappant is dat bij de meeste 'zeestudies' er heel weinig aandacht is naar wat er onder het water gebeurt. Daarvoor moeten we toch bij de meer gespecialiseerde milieuhistorische tijdschriften kijken. W. Jeffrey Bolster stelt in 'Opportunities in marine environmental history', *Environmental History* 11 (2006) 567-598 dit probleem programmatisch voor: historici moeten de uitdaging aangaan om de effecten te bestuderen van de menselijke invloed op de oceanen. Dat gebeurt hier en daar al enigszins. Robert C. Allen en Ian Keay, 'Bowhead whales in the eastern Arctic, 1611-1911: population reconstruction with historical whaling', *Environment and History* 12 (2006): 89-113 reconstrueren de drastische neergang van een populatie van walvissen in de buurt van Groenland: waarschijnlijk van zo'n 50.000 in 1611 tot slechts een handjevol in 1911, mede dankzij de overbevising door Nederlandse vissers.

Toch ligt de nadruk bij de meeste milieuhistorici vooral nog bij het wat drogere milieu. Caroline Ford noteert in haar 'Nature's fortunes: new directions in the writing of European environmental history', *Journal of Modern History* 79 (2007) 112-134 een sterke belangstelling voor de geschiedenis van bossen. In het vroegmoderne Europa overheerste bijvoorbeeld lang de angst dat ontbossing de samenleving zou ondermijnen. Paul Warde, 'Fear of wood shortage and the reality of the woodland in Europe, c. 1450-1850', *History Workshop Journal* 62:1 (2006) 28-57 laat echter zien dat die angst niet echt nodig was: pas tegen het eind van de achttiende eeuw was er sprake van enige schaarste, maar die zou al snel worden opgelost door de staatsgestuurde bosbouw in de negentiende eeuw. Curtis Sales, 'The instatement of order: state initiatives and hegemony in the modernization of French forest policy', *Theory and Society* 35 (2006) 565-585 beschrijft de succesvolle politiek van de Franse staat om in de negentiende eeuw een bosbouwprogramma op te zetten. Met deze politiek wist de Franse staat bovendien een zeer efficiënt infrastructureel beleid op te zetten, waardoor zij zich tegelijkertijd als 'sterke' staat profileerde.

Veel minder belang bij de rol van de staat in de bosbouw zien Peter Vandergeest en Nancy Lee Peluso, 'Empires of forestry: professional forestry and state power in Southeast Asia, Part 1 and Part 2', *Environment and History* 12 (2006): 31-64 (Part 1) en *Environment and History* 12 (2006): 359-393 (Part 2). Zij bestuderen het bosbouwbeleid in Indonesië, Maleisië en Thailand en zien dat in de koloniale tijd het bosbouwbeleid sterk afhing van lokale omstandigheden en besturen. In het postkoloniale tijdperk zouden vooral organisaties als de FAO, de Voedsel- en Landbouworganisatie van de Verenigde Naties, beleidsbepalend zijn geweest.

Een bijzondere variant op de bosgeschiedenis is het kijken naar de invloed van oorlogvoering op de bossen. John R. McNeill pakt het breed aan in zijn 'Woods and warfare in world history', *Environmental History* 9 (2004) 388-411.

Hij ziet dat bossen tot ver in de negentiende eeuw belangrijke leveranciers vormden voor de bouw van oorlogsschepen en fortificaties. Van alle maritieme machten in de vroegmoderne tijd ondervond de Nederlandse Republiek de grootste problemen vanwege de schaarste aan bos. Noorse bossen waren tot omstreeks 1680 onontbeerlijk voor de Hollandse ambities, daarna werd Duitsland een belangrijke leverancier (houtinvoer langs de Rijn) en het Baltische gebied. Over de vernietiging van waardevolle bossen door oorlog gaat vervolgens een hele reeks artikelen: Rauno Lahtinen en Timo Vuorisalo, 'It's war and everyone can do as they please!: an environmental history of a Finnish city in wartime', *Environmental History* 9 (2004) 679-700; David Biggs, 'Managing a rebel landscape: conversation, pioneers, and the revolutionary past in the U Minh Forest, Vietnam', *Environmental History* 10 (2005) 448-477; en Lisa M. Brady Biggs, 'The wilderness of war: nature and strategy in the American Civil War', *Environmental History* 10 (2005) 421-447. Zij noteren niet alleen het effect van vernietiging, uiteindelijk telt de verandering in mentaliteit na de oorlog nog zwaarder. Meer dan voorheen ziet men de natuur als maakbaar en beheersbaar en vaak gaat men dan nog minder zorgvuldig met de bossen om, zodat de ontbossing alleen maar doorgaat.

Industrie, innovatie en bedrijf

De bosbouw was voor de Nederlandse industrieën slechts van gering belang, maar in de loop van de negentiende eeuw was er wel een overgang in het gebruik van energie te zien. De vervanging van windenergie door kolen had vergaande gevolgen voor de Zaanse industrie, zoals Karel Davids, 'The transformation of an old industrial district: firms, family, and mutuality in the Zaanstreek between 1840 and 1920', *Enterprise and Society* 7 (2006) 550-580 laat zien. Deze regio kenmerkte zich vanouds door een hoge mate van onderlinge samenwerking, vooral door een netwerk van onderlinge verzekeringen. De komst van stoom veranderde echter de eigendomsverhoudingen. Gemiddeld werden de bedrijven groter en een paar families als Duyvis of Honig werden dominant. Desalniettemin bleef het onderlinge netwerk belangrijk, maar nu meer gebaseerd op wederzijdse familiebanden.

Ook in het Duitse industrialisatieproces vonden innovaties via netwerken en clusters plaats. Jochen Streb, Jörg Baten en Shuxi Yin, 'Technological and geographical spillover in the German empire 1877-1918', *Economic History Review* 59 (2006) 347-373 presenteren een onderzoek gebaseerd op een werkelijk zeer indrukwekkende dataset van bijna 40.000 patenten. Daarmee laten ze zien dat er vier golven waren in de Duitse modernisering: de 'verfgolf' volgde de 'spoorweggolf' op, daarna kwam de 'chemische golf' en de laatste golf betrof de elektronische machines. Elke golf was te lokaliseren in een cluster in steeds weer een andere regio. De bijzonder snelle industriële

ontwikkelingen zouden Duitsland vervolgens dienen in de oorlogszuchtige politiek van de nazi's. Hein Klemann, 'Dutch industrial companies and the German occupation, 1940-1945', *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 93 (2006) 1-33 benadrukt een aantal belangrijke conclusies van zijn boek, met handige schema's en verhelderende opmerkingen. Hier komt vooral naar voren dat de politiek van de Duitse bezetter van belang was voor het specifieke Nederlands-Duitse industriële beleid: Seyss-Inquart probeerde (met succes) de Nederlanders voor zijn doeleinden te winnen.

Een *eye-opener* is het stuk van Christine MacLeod en Alesandro Nuvolari, 'The pitfalls of prosopography: inventors in the *Dictionary of National Biography*', *Technology and Culture* 47 (2006) 757-776. Zij bekeken hoe historici, onder meer Patrick O'Brien, biografische woordenboeken gebruikten. Te gemakkelijk ziet men over het hoofd hoe die woordenboeken destijds werden aangelegd – zo zijn vrouwelijke uitvinders ten onrechte sterk ondervertegenwoordigd, evenals uitvindingen in sectoren als de voedings- en optische industrie. Encyclopedieën zijn eveneens sterk bepaald door vooroordelen, net als de *mainstream* techniekgeschiedenis, stelt Ruth Oldenziel, 'Signifying semantics for a history of technology', *Technology and Culture* 47 (2006) 477-485 in haar inleiding voor een cluster artikelen over begripsgeschiedenis.

Een bijzondere vorm van bedrijf wordt besproken door Michael B. Miller, 'Pilgrims progress: the business of the Hajj', *Past and Present* 191 (2006) 189-228. Immers, de gang naar Mekka betekende elk jaar een hele organisatie. Ook in het moslimrijke Indonesië kon daar goed aan worden verdiend, hetgeen beslist geen windeieren legde voor de Koninklijke Paketvaart-Maatschappij en de Holland-Amerika Lijn.

Staatsvorming, burgerschap en consumptie

Maarten Prak en Jan Luiten van Zanden bestuderen de economische kant van het vroegmoderne burgerschap: 'Towards an economic interpretation of citizenship: the Dutch Republic between medieval communes and modern nation-states', *European Review of Economic History* 10 (2006) III-145. Het is een markant beschrijvend betoog in het anders toch meer door econometrische analyses gedomineerde tijdschrift. De conclusie is voor de meesten van ons niet nieuw, maar toch altijd leuk voor de buitenlanders: mede dankzij het systeem van burgerschap (onderling vertrouwen) kon belastingheffing en het opbouwen van een staatsschuld in Nederland zeer doelmatig verlopen. Dat die efficiëntie van de Nederlandse Republiek zeer opvallend was, laat ook Nicholas Kyriazis zien in 'Seapower and socio-economic change', *Theory and Society* 35 (2006) 71-108. Kyriazis stelt dat de institutionele lijnen in het staatsvormingsproces gemodelleerd werden door *path-dependency* waarbij belas-

tingheffing en vertrouwen in de staat van groot belang waren. Zijn model werkt hij uit aan de hand van één voorbeeld: de Nederlandse Republiek.

Hoe belangrijk een goed lopend fiscaal systeem voor een staat in oorlog was, is ook te lezen in het stuk van Gregory M. Dempster, 'The fiscal background of the Russian revolution', *European Review of Economic History* 10 (2006) 35-50. Uiteraard zorgde de Eerste Wereldoorlog voor verzwakking van de staat, maar binnen dat geheel kwam het door het falende fiscale beleid dat de Russische burgers geen enkel vertrouwen meer hadden in de staat of de beurs. Zo konden de bolsjewisten heel makkelijk de 'bourgeois' staat van februari 1917 overnemen.

Het *Journal of Urban History* heeft een themanummer over de middenklasse in de stad. Het artikel van Carol E. Harrison, 'The bourgeois after the bourgeois revolution: recent approaches to the middle class in European cities', *Journal of Urban History* 31 (2005) 382-392 springt er het meest uit. Zij stelt dat historici het er nu wel over eens zijn dat de bourgeoisie geen 'revolutionaire rol' heeft gespeeld in de geschiedenis. De meeste onderzoekers richten zich vooral op hoe de middenklassers hun leven leidden en vorm gaven, met welke morele codes en met welke middelen. Vooral consumptie-geschiedenis is in trek geraakt. Hier is een mooie link te leggen met het stuk van Michael Kwass, 'Big hair: a wig history of consumption in eighteenth-century France', *American Historical Review* 111 (2006) 631-659. De auteur laat zien hoe wijd verspreid het gebruik van pruiken was in de achttiende eeuw – ze kwamen in vele soorten en maten. De aantallen pruikenmakers stegen navenant. Uiteraard speelde status een rol: hoe meer haar, hoe meer status, maar gebruiksgemak telde ook mee: pruiken waren lekker warm. Bovendien kon men door de keuze van de pruik zich profileren; als zodanig vervulde de pruik een functie in het benadrukken van het individu, kenmerkend voor de tijd van de Verlichting. Uiteraard was de pruik onderhevig aan de mode, waarmee de auteur weer laat zien dat niet alleen vrouwen de 'consumptie-revolutie' veroorzaakten.

Lang niet altijd was de stedelijke middenklasse nodig om een efficiënte staat te krijgen. Sociale disciplineren kon ook heel goed op het platteland plaatsvinden, zoals te lezen is bij Sheilagh Ogilvie, "So that every subject knows how to behave": social disciplining in early modern Bohemia', *Comparative Studies in Society and History* 48 (2006) 4-37. In de dorpen had je elk jaar de *Jahrdinge*, de dorpsvergaderingen met de mannelijke hoofden van de huishoudens. Deze bijeenkomsten begonnen stevast met het voorlezen van de artikelen hoe men zich diende te gedragen – en dat strekte zich op allerlei gebied uit, van economische regelgeving tot seksualiteit. Op die manier bleef de bevolking in het gareel. Het is een mooie analyse, waarbij Ogilvie etatistische en stedelijke vooroordelen weet weg te werken.

Families en gender

Burgers in de Lage Landen wisten zich al snel op te werken tot de politieke elite. Jan Dumolyn, 'Nobles, patricians and officers: the making of a regional political elite in late medieval Flanders', *Journal of Social History* 40 (2006) 431-452 analyseert het hechte netwerk van de nieuwe en oude elites in Vlaanderen in de late middeleeuwen. De bourgeoisie wist haar positie te verstevigen door een uitgekende huwelijksstrategie. Dat het interessant is om bij de huwelijken naar de getuigen te kijken zag Koen Matthijs, 'Changing patterns of familial sociability: family members as witnesses to (re)marriage in nineteenth-century Flanders', *Journal of Family History* 31 (2006) 115-143. Hij concludeert dat er een tendens was naar het vaker vragen van familieleden als getuigen bij een huwelijk in de negentiende eeuw. Dit betekende 'familiarisatie': familierelaties vond men belangrijker dan vrienden of collega's, in Vlaanderen althans. Frans van Poppel en Marloes Schoonheim, 'Measuring cultural differences between religions using network data. An example based on nineteenth century Dutch marriage certificates', *Annales de Demographie Historique* 41 (2005) 173-198 keken naar het gebruik van getuigen in het negentiende-eeuwse Den Haag. Zij concludeerden dat het gebruik van getuigen sterk verschilde naar religie: joden lieten vaker familieleden getuigen bij het huwelijk dan katholieken of protestanten.

In Nederland zorgde de sterke vrouwelijke zorgtaaktraditie er voor dat weinig vrouwen deelnamen aan het arbeidsproces. Daardoor was hun status ook laag, stelt Rineke van Daalen in haar studie over overblijfmoeders: 'Paid mothering in the public domain: Dutch dinner ladies and their difficulties', *Journal of Social History* 40 (2007) 619-634. De zorg voor het overblijven op school was typisch een onderdeel dat de traditionele verhoudingen benadrukte: de moeders ('vrijwilligsters') werden zwaar onderbetaald en stonden bloot aan de arrogantie van de betaalde leerkrachten. De segmentatie tussen mannen- en vrouwendomeinen bestond al veel langer, zoals te lezen is in Elise van Nederveen Meerkerk, 'Segmentation in the pre-industrial labour market: women's work in the Dutch textile industry, 1581-1810', *International Journal of Social History* 51 (2006) 189-216. In haar analyse van kwetsbare groepen op de vroegmoderne arbeidsmarkt in Leiden en Tilburg concludeert zij dat de positie van vrouwen over het algemeen slechter was dan die van migranten. Maar niet altijd moeten we de vrouwen enkel in een slachtofferrol plaatsen. Mary Blewett, 'Yorkshire lasses and their lads: sexuality, sexual customs, and gender antagonisms in Anglo-American working-class culture', *Journal of Social History* 40 (2006) 317-337 beschrijft hoe de meisjes hun seksualiteit als wapen wisten in te zetten tegen de jongens, onder meer door hen in seksueel opzicht te vernederen.

Geweld, rechtspraak en tolerantie

Vrouwen konden in het vroegmoderne Frankrijk ook het wapen van de justitie inzetten als zij thuis werden geslagen: huiselijk geweld werd daar als een publieke zaak gezien. Julie Hardwick, 'Early modern perspectives on the long history of domestic violence: the case of seventeenth-century France', *The Journal of Modern History* 78 (2006) 1-36 gebruikt de rechtbankverslagen op dit gebied van Nancy en Lyon. De algemene opinie was dat vrouwenmishandeling beslist niet hoorde. Een probleem was echter dat vrouwen zich eerst over de schaamte dat zij geslagen werden moesten heenzetten voordat zij hun recht konden halen.

Overigens hebben veel buitenlandse tijdschriften opmerkelijk veel aandacht voor geweld. Het *Journal of World History* 17 (2006) nummer 1 is een special over geweld in de 'Atlantische wereld' in de vroegmoderne tijd en gaat vooral over de 'encounter' van de kolonisten met de oorspronkelijke bevolking. *The American Historical Review* vraagt zich af waarom Amerika zo lang zo gewelddadig bleef, terwijl in Europa moord en doodslag afnemende verschijnselen waren. In zijn postuum verschenen artikel zoekt Eric Monk-konen,⁷ 'Homicide: explaining America's exceptionalism', *American Historical Review* 111 (2006) 76-94 de verklaring in het federatieve karakter van de vs, waarbij elke staat andere regels en wetten hanteerde, en in het lange voortbestaan van slavernij, waarbij geweld tegen slaven een algemeen geaccepteerd verschijnsel was. Pieter Spierenburg, 'Democracy came too early: a tentative explanation for the problem of American homicide', *American Historical Review* 111 (2006) 104-114 wijst op het verschil in staatsvorming en civilisatieproces. Europa had al veel leerjaren met de staatsgestuurde monopolisering van het geweld doorgemaakt. De Verenigde Staten kregen echter al heel snel een democratie terwijl het proces van monopolisering van geweld nog lang niet achter de rug was.

Elizabeth Dale, 'Getting away with murder', *American Historical Review* 111 (2006) 95-103 wijst erop dat het Amerikaanse geweld ook te verklaren valt door meer onderzoek naar de praktijk van de rechtszaken: opvallend vaak kwamen moordenaars heel makkelijk 'weg'. Zij wordt op haar wenken bediend door Jeffrey S. Adler, "'It was his first offense. We might as well let him go": homicide and criminal justice in Chicago', *Journal of Social History* 40 (2006) 5-24. Adler ziet inderdaad dat er veel afhangt van de lokale praktijk van rechtspraak: veel moordenaars werden niet veroordeeld, behalve als het een man betrof die zijn vrouw had vermoord. Het is leuk om daarnaast Eliza Earle Ferguson, 'Judicial authority and popular justice: crimes of passion in

7. Hij stierf aan kanker in het voorgaande jaar, zie ook de necrologie door Kenneth T. Jackson, 'Eric Henry Monk-konen: August 17, 1942-May 30, 2005', *Journal of Urban History* (32) 2006 348-349.

fin-de-siècle Paris', *Journal of Social History* 40 (2006) 293-316 te lezen: ook hier blijkt dat de interpretatie van de wetgeving heel sterk van plaats tot plaats varieerde met opvallend verschillende uitkomsten: in de ene plaats kreeg je de doodstraf voor een vergrijp waarvoor je elders slechts een boete hoefde te betalen. Overigens werden vrouwen die hun man hadden omgebracht aanmerkelijk lichter gestraft dan mannen die hun vrouw hadden vermoord.

In de Nederlandse Beeldenstorm werd er ook veel geweld toegepast. Maar hoe was het mogelijk dat daar geen tegengeweld op kwam? Waarom kwamen Nederlandse katholieken daar niet tegen in het geweer, en de Franse katholieken bijvoorbeeld wel? Deze vraag beantwoordt Judith Pollmann in 'Countering the reformation in France and the Netherlands: clerical leadership and catholic violence 1560-1585', *Past and Present* 190 (2006) 83-120. Zij ziet een belangrijke rol weggelegd voor de priesters: in Frankrijk stonden deze onder sterke sturing van de Jezuïeten. Katholieke acties tegen de aantasting van hun heiligdommen vormden een integraal onderdeel van een bredere strategie. In Nederland ontbrak deze schakel: toen de Beeldenstorm uitbrak konden de priesters niet terugvallen op een degelijk organisatorisch netwerk.

Daarna mochten de katholieken toch hun geloof blijven uitoefenen, indien ze daar wel voor betaalden. Dat staat in Charles H. Parker, 'Paying for the privilege: the management of public order and religious pluralism in two early modern societies', *The Journal of World History* 17 (2006) 267-296. Parker vergelijkt de tolerantie van de Nederlanders ten opzichte van de katholieken met die van het Sunnitische Ottomaanse Rijk ten opzichte van christenen, joden en shi'ieten in de vroegmoderne tijd. De praktijk was grotendeels gelijk: in beide gebieden moesten de religieuze minderheden flink betalen om hun religie te mogen uitoefenen. Voor de Republiek baseert Parker zich op eigen bronnenonderzoek. Het is een mooie analyse: hoe discriminerend ook, deze reglementeringen droeg bij aan de sociale vrede.

Minder tolerant zouden de Turken blijken in de twintigste eeuw. Een recensieartikel over de Armeense genocide is van Donald Quataert, 'The massacre of Ottoman Armenians and the writing of Ottoman history', *Journal of Interdisciplinary History* 37 (2006) 249-259. Met de hedendaagse discussies in het achterhoofd is het interessant om te lezen hoe Turkse historici in 1998 al een conferentie over deze kwestie hielden. Ook al werd de conferentie tegenwerkt door de autoriteiten, er was toch een vrije discussie mogelijk. Daar zijn dus niet altijd 'buitenlandse' historici voor nodig.

Migratie en etniciteit

Van de Armeense volkerenmoord naar die van Bosnië is een kleine stap. Fran Markowitz, 'Census and sensibilities in Sarajevo', *Comparative Studies in Society and History* 49 (2007) 40-73 laat zien hoe belangrijk volkstellingen zijn

voor de vorming van etnische eenheden. Het viel haar op dat er in de jaren negentig van de vorige eeuw ineens een nieuwe etnische categorie ontstond in Sarajevo: de 'Bosjniacs' (Bosniërs) – en zij vormden maar liefst drie-kwart van de bevolking! Volgens de census van 1971 bestond deze groep nog helemaal niet. Ook in de Dayton-akkoorden werd de groep van Bosniërs erkend als etnische groepring die naast de Serviërs en Kroaten onderdeel uitmaakten van het nieuwe Bosnië. Markowitz kwam erachter dat dit eigenlijk allemaal moslims waren, die zich vroeger, als er tellingen waren, zich nu eens Serviër, dan weer Kroaat of anders 'Joegoslaaf' hadden genoemd. Vroeger mocht de etnische status niet naar religie geschieden en de nieuwe autoriteiten van de jaren negentig wilden geen categorie 'moslims' in het leven roepen, dat zou een veel te negatieve connotatie in het westen oproepen. Dus werd er een nieuwe naam gekozen. In feite, zo vertrouwden de ambtenaren haar toe, stond Kroaat voor katholiek, Serviër voor orthodox, en Bosniër voor de rest (moslims en niet-christenen).

Laura Tabili, 'Having lived close beside them all the time! Negotiating national identities through personal networks', *Journal of Social History* 39 (2006) 369-388 kijkt naar groepen die hun oude etnische categorie willen vervangen door een nieuwe. Zij beschrijft in detail hoe migranten in het negentiende- en twintigste-eeuwse Engeland te werk gingen in het proces om zich te laten naturaliseren. Wie vroegen ze als de getuige die nodig was in dit geheel? Britse kennissen en vrienden werden opgetrommeld: zij die zich wilden naturaliseren hadden dan ook al vaak een flink netwerk opgebouwd. Een ander interessant stuk over hoe zwak gepositioneerde migranten zich kunnen verbeteren is Wing Chung Ho, 'From resistance to collective action in a Shanghai Socialist "Model Community": from the late 1940s to the early 1970s', *Journal of Social History* 40 (2006) 85-118. Hier bleken juist de politiek minderbedeelde migranten, die vrijwel altijd een zwak netwerk hadden, heel goed profiteren van het communistische bewind. Voor de revolutie hadden maffiose elementen hen altijd uitgebuit, na de revolutie werden zij ondersteund door de nieuwe buurtcomités.

Naast deze mooie detailstudies zijn er ook wat artikelen die de migratie wat grootschaliger bestuderen. In het *International Review of Social History* 52 (2007) 89-142 is een discussiedossier verschenen over het paradigmatische artikel van Adam McKeown. De laatste stelde dat de Atlantische migratie van 1840-1940 minder uniek was dan vaak wordt aangenomen: die periode kenmerkte zich door grootschalige migraties over de gehele wereld. Een aantal specialisten, onder wie Leslie Page Moch, Leo Lucassen en Ulbe Bosma, buigen zich over McKeowns hypothese. Wie ook nog bij McKeown aansluit is Giovanni Gozzini, 'The global system of international migrations, 1900 and 2000: a comparative approach', *Journal of Global History* 1 (2006) 321-341. Hij vergelijkt twee periodes die gekenmerkt zijn door sterke migratie: 1870 tot 1914 en 1965 tot 2000. In beide gevallen, concludeert Gozzini, vormde de vs

het belangrijkste immigratieland. Maar ook in beide tijdperken overheerste het transmigratie karakter: de migratie was veelal tijdelijk en de retourmigratie was hoog. In beide gevallen betekende de stroom geld die naar het thuisfront werd overgemaakt een belangrijke transfer van rijk naar arm. Toch is dat laatste aspect, macro-economisch gezien, van mindere betekenis in de tweede dan in de eerdere periode.

Over die 'remittances' is een ook artikel verschenen van Gary B. Magee en Andrew S. Thompson, 'Lines of credit, debts of obligation: migrant remittances to Britain, c. 1875-1913', *Economic History Review* 59 (2006) 539-577. Zij bevestigen de stelling van Gozzini dat deze transfer van enorm grote omvang was en zij weten het macro-economische belang ervan goed empirisch te onderbouwen. Dezelfde auteurs analyseren in 'The global and the local: explaining migrant remittance flows in the English-speaking world, 1880-1914', *Journal of Economic History* 66 (2006) de verschillende vormen in de 'remittance flow'. Bij elkaar droegen deze overdrachten sterk bij aan het verstevigen van de banden in de Atlantische wereld, waarmee we wederom een exponent van de Atlantische geschiedenis te pakken hebben.

De debatten over de wereldgeschiedenis en anti-Amerikanisme

Van transnationale migratie naar wereldgeschiedenis is natuurlijk een kleine stap, en het blijft opvallend hoezeer dat vak onder debatten gebukt blijft gaan. Raymond Grew, 'Explaining worlds of world history', *The Journal of Modern History* 78 (2006) 878-898 is een handzaam overzichtsartikel over de recente publicaties op dit gebied, onder andere over Diamond, Manning, Pomeranz en de reeds eerder genoemde McNeill. Een vergelijkbaar overzichtartikel, maar nu over globalisering, is van Michael Lang, 'Globalization and its history', *The Journal of Modern History* 78 (2006) 899-931 – hij bespreekt onder meer O'Rourke en Williamson, Frank, Hopkins en Bayly. Chris Bayly nam op zijn beurt weer deel aan een on-line discussie over 'transnational history', een debat dat zes maanden lang werd gevoerd tussen Sven Beckert, Matthew Connely, Isabel Hofmeyer, Wendy Kozol, Patricia Seed en hemzelf. Het verslag van dat debat is te lezen in 'AHR conversation: on transnational history', *American Historical Review* 111 (2006) 1140-1464. Met elkaar proberen zij duidelijkheid te krijgen over wat 'transnational history' is en in hoeverre dat verschilt of moet verschillen van 'global' of 'world history'.

Voorts brengt het *Journal of World History* een aantal artikelen dat de relatie behandelt tussen sociale geschiedenis en wereldgeschiedenis. Peter Stearns, 'Social history and world history: prospects of collaboration', *Journal of World History* 18 (2007) 18-52 noemt een reeks redenen voor sociale historici om 'global' te gaan. Deze editor van het *Journal of Social History* noemt als voorbeeld hoe je kan bestuderen hoe over de gehele wereld kinderen werden op-

gevoed en opgeleid – niet helemaal toevallig had zijn tijdschrift vorig jaar aan dat onderwerp een themanummer gewijd.⁸ Inhoudelijk sterker onderbouwd is het betoog van Merry Wiesner-Hanks, 'World history and the history of women, gender and sexuality', *Journal of World History* 18 (2007) 53-76. Deze beroemde historicus wijst erop dat je eigenlijk zou denken dat er niet veel gebeurt op wereldhistorisch niveau, gezien het feit dat genderverschillen vaak de 'private' sfeer raken. Het tegendeel is echter waar. In de onderzoekspraktijk domineert de koloniale vrouwengeschiedenis, waarbij vooral studies over vrouwen in India hoog scoren. Een andere trend zijn studies naar vrouwen en etniciteit en naar gender en nationalisme: bij dat laatste gaat het erom in hoeverre ook vrouwen deel uitmaken van een natie-in-wording. Verder houden veel onderzoekers zich bezig met de bestudering van de rol van vrouwen in de 'consumptie-revolutie'.

Ook Kenneth Pomeranz benadrukt de consumptiegeschiedenis in zijn stuk over wereldgeschiedenis, 'Social history and world history: from daily life to patterns of change', *Journal of World History* 18 (2007) 69-98. Hij ziet veel mogelijkheden voor historici die zich met het 'lokale, dagelijkse leven' bezighouden om op wereldniveau vergelijkend onderzoek te doen, denk maar aan huwelijkspatronen, manieren om kinderen op te voeden en levensstandaardstudies. Je kan allemaal leuke stukken schrijven over kledinggebruik, zie bijvoorbeeld de studie van Bayly over de fez en de wereldwijde introductie van het westerse kostuum. *En passant* merkt hij op dat de boerka helemaal geen middeleeuws kledingstuk is maar een negentiende-eeuwse vinding om de statusverschillen van vrouwen te verhullen. Voorts laat hij zien dat je met een term als beschavingsoffensief nog heel veel doen kan in het kader van het Britse imperium, maar ook het Chinese Rijk en het tsaristische Rusland probeerden hun gekoloniseerde volkeren te 'civiliseren'.

Een toepassing van de wereldgeschiedenis met een vergelijking van de Chinese vorm van kolonisatie met die van Nederland is Tonio Andrade, 'The rise and fall of Dutch Taiwan, 1624-1662: cooperative colonization and the statist model of European expansion', *Journal of World History* 17 (2006) 429-450. In deze studie, waarbij de auteur gebruik maakt van Nederlandse bronnen, ziet hij dat de kolonisatie van Taiwan kon slagen doordat als puntje bij paaltje kwam de voc troepen kon sturen om de opstandige arbeiders op de suikerrietplantages te onderdrukken. De daarop volgende pacificatiepolitiek hield onder meer in dat de Nederlanders Chinezen uitnodigden om op het eiland te gaan wonen. Toen de problemen met de piraten in de buurt zo groot werden dat dit hoge kosten met zich meebracht, legde het bestuur zware belastingen op aan de Chinezen. Dat zette echter kwaad bloed en toen er van-

---

8. *Journal of Social History* 38 (2005) nummer 4: themanummer 'Globalization and Childhood'.

uit het Chinese vasteland een invasie op touw werd gezet om de Nederlanders te verjagen ondersteunden veel Chinese kolonisten het Chinese regime.

Een opmerkelijk thema binnen de wereldgeschiedenis is dit jaar het anti-amerikanisme. Geen ander land ter wereld heeft zo wijdverbreid en zo lang een probleem met wereldwijde vijandige gevoelens als de Verenigde Staten van Noord-Amerika. Greg Grandin, 'Your americanism and mine: americanism and anti-americanism in the Americas', *American Historical Review* III (2006) 1042-1966 laat zien hoe in Latijns-Amerika al in de negentiende eeuw een dominante trend zich tegen het noorden afzette. Dit is mede te verklaren door de slavernij die in de vs bleef doorgaan terwijl deze elders al was afgeschaft. De idealen van de Amerikaanse Revolutie werden aldus niet waargemaakt. Bovendien stelde de vs zich steeds op als macht die het recht had om te interveniëren als haar burgers in gevaar kwamen of als een Latijns-Amerikaanse staat zich 'onverantwoordelijk' gedroeg. In de twintigste eeuw is daar de wroeging over de blijvende militaire aanwezigheid en de ondersteuning door de vs van dictatoriale regimes bijgekomen. Democratie wordt door vs blijikbaar alleen ondersteund als de politieke stabiliteit niet in gevaar komt.

De redenen voor anti-amerikanisme in Europa lagen anders: hier was immers minder sprake van openlijk en direct politiek ingrijpen. Jessica C.E. Gienow-Hecht, 'Always blame the Americas: anti-americanism in Europe in the twentieth century', *American Historical Review* III (2006) 1067-1091 benadrukt dat het anti-amerikanisme niet specifiek verbonden is met 'linkse' sympathieën of opvattingen. In de negentiende en begin twintigste eeuw waren veel conservatieven sterk anti-Amerikaans, in connectie met hun kritiek op de massacultuur en de 'moderniteit' van die samenleving. Deze houding werd nog versterkt door de *Wall Street Crash* van 1929 en de daarop volgende depressie. In het interbellum was het Europese anti-amerikanisme niet politiek, maar vooral cultureel van aard. Zij ziet voorts een sterke samenhang met het *philo*amerikanisme – beide zijn tegelijkertijd ontstaan, na de Amerikaanse Vrijheidsoorlog. Aanvankelijk domineerde de bewondering voor dit nieuwe land met zijn prachtige idealen, maar in de loop van de negentiende eeuw – net als in Latijns-Amerika overigens – werd de kritiek op de vs des te sterker toen bekend werd dat men die idealen niet na kwam.

Ook het anti-amerikanisme in Azië komt aan bod. Warren I. Cohen en Nancy Bernkopf Tucker, 'America in Asian eyes', *American Historical Review* III (2006) 1092-1119 zien tot 1930 nauwelijks anti-amerikanisme, behalve dan in de Filipijnen die in 1898 werden 'bevrijd' door de vs van de Spanjaarden. In het algemeen beoordeelden de Aziaten de vs positiever dan Europa – Amerika zou 'vrij' en 'dynamischer' zijn. Vlak na de Tweede Wereldoorlog genoot de vs zelfs een enorm prestige in de regio. Dat prestige is wel afgenomen, maar niet zo sterk als in Europa of in Latijns-Amerika – tijdens de Koude Oorlog zijn er bijvoorbeeld nooit anti-vs demonstraties geweest. Als laatste behandelt Juan Cole het anti-amerikanisme onder moslims in het

Midden-Oosten: zij zijn op dit moment waarschijnlijk het meest anti-Amerikaans van al. Juan Cole, 'Anti-americanism: it's the policies', *American Historical Review* 111 (2006) 1120-1129 ziet belangrijke verschuivingen in de tijd: eerst was Frankrijk de meest gehate westerse macht, daar kwam Groot-Brittannië bij, en na de Tweede Wereldoorlog is het duidelijk de vs die het meest veracht wordt. Wat diepgaander dan Cole is het volgende artikel op dit gebied, Omar Lizardo, 'The effect of economic and cultural globalization on anti-u.s. transnational terrorism 1971-2000', *Journal of World Systems Research* 12 (2006) 149-186. Lizardo analyseert de wereldwijde culturele claims van de vs om te laten zien hoe terroristen in hun strijd tegen de vs die waarden ook weer gebruiken om hun acties tegen de vs te legitimeren.

Landbouw, levensstandaard en lonen

De antiwesterse houding van de 'Derde Wereld' werd uiteraard gevoed door de groeiende tegenstellingen tussen arm en rijk wereldwijd. Sinds het toonaangevende werk van Kenneth Pomeranz over *The Great Divergence* is er onder historici min of meer een consensus ontstaan over de ontwikkeling van die tegenstellingen: tot circa 1800 was er niet of nauwelijks verschil tussen de verst ontwikkelde gebieden van Eurazië, namelijk Europa en China.⁹ Maar met de komst van de Industriële Revolutie zou Europa ineens een snelle voorsprong gaan krijgen op de 'rest van de wereld'. Alleen de Verenigde Staten, Australië en Japan zouden zich bij deze voorsprong kunnen aansluiten, de 'rest' van de wereld inclusief China werd 'Derde Wereld' en 'onderontwikkeld'. M. Shihid Alam, 'Global disparities since 1800: trends and regional patterns', *Journal of World-Systems Research* 12 (2006) 37-59, laat echter zien dat het nog heel lang duurde in de negentiende eeuw voordat Europa China echt achter zich zou laten wat betreft levensstandaard, reële lonen of arbeidsproductiviteit in de landbouw. Hij staaft dit met recente gegevens, onder andere betreffende arbeidsproductiviteit in de Aziatische landbouw van Peter Boomgaard en Jan Luiten van Zanden. Opmerkelijk is voorts dat de vs al veel eerder dan verwacht voor ging lopen op 'de rest' van de wereld, en al lang voor het einde van de negentiende eeuw 'West-Europa' heeft ingehaald. In Sevket Pamuk, 'Estimating economic growth in the Middle East since 1820', *Journal of Economic History Review* 66 (2006) 809-828 is nog te lezen dat het Midden-Oosten in de negentiende eeuw ook nog best een aardige economische groei kende. Pas tijdens de Eerste Wereldoorlog werd het verschil met het Westen echt groot. The 'Great Divergence' moet misschien een eeuwjtje worden opgeschoven.

9. Kenneth Pomeranz, *The great divergence. China, Europe and the making of the modern world-economy* (Princeton 2001).

Uiteraard was binnen die Europese voorsprong de rol van Groot-Britannië dominant. E.A. Wrigley, 'The transition to an advanced organic economy: half a millenium of English agriculture', *Economic History Review* 59 (2006) 435-480 vergelijkt de situatie van de Engelse economie omstreeks 1300 met die van omstreeks 1800. In een periode van vijfhonderd jaar ontwikkelde de Engelse landbouw zich van een onderontwikkelde, marginale structuur naar een die bijzonder veerkrachtig en sterk was, een die zonder moeite het industrialisatieproces zou kunnen ondersteunen. Op zich is dit niet veel nieuws, maar Wrigley incorporeert veel nieuw materiaal, bespreekt recente discussies op dit gebied en houdt ook de internationale vergelijking goed in het oog.

De exacte invloed van de industrialisatie op de levensstandaard is overigens een langer levend debat in de economische en sociale geschiedenis. De heersende mening luidt dat deze een nadelig effect had op de leefomstandigheden van de lagere klassen. Yves Segers, 'Economic growth and living standards. Private consumer expenditure and food consumption in nineteenth century Belgium', *The Journal of European Economic History* 34 (2005) 513-538 laat echter zien dat de voedselconsumptie van de gemiddelde Belgische arbeider na 1850 juist verbeterde, zelfs als je puur zou kijken naar de calorische waarde van de voeding.

In de landbouw was de rol van betaalde arbeid cruciaal in de ontwikkeling van het kapitalisme, zo betoogt Bas van Bavel, 'Rural wage labour in the sixteenth-century Low Countries: an assessment of the importance and nature of wage labour in the countryside of Holland, Guelders and Flanders', *Continuity and Change* 21 (2006) 37-72. Maar die rol verschilde sterk per regio: dat loonarbeid sterk was in Holland en Gelderland betekende niet dat dit zomaar voor de gehele Lage Landen gold. Bovendien ging, zoals wel vaak wordt verondersteld, er weinig invloed van de steden uit: de dynamiek lag op het platteland. Dat laatste wordt aan de andere kant van het Kanaal bevestigd door John Langdon en James Masschaele, 'Commercial activity and population growth in medieval England', *Past and Present* 190 (2006) 35-82. Zij proberen het commercialisatiemodel in de bevolkingsgroei van de vroege middeleeuwen handen en voeten te geven: ook bij hen is de dynamiek, net als bij Van Bavel, op het platteland zelf te vinden. Zij leggen de nadruk op de 'ondernemende' (à la Schumpeter!) boerenfamilies die behoorlijk flexibel wisten te reageren op de steeds nieuwe uitdagingen.

Geschenken en brieven

Over Marcel Mauss (1872-1950), een van de meest vooraanstaande etnologen, is een mooi overzichtsartikel verschenen van de hand van Keith Hart, 'Marcel Mauss: in pursuit of the whole. A review essay', *Comparative Studies in Society and History* 49 (2007) 473-485. Deze neef van Emile Durkheim ontwikkelde

de beroemde theorie over wederkerigheid in zijn *Essay sur le don*. Het geven van een cadeau scheidt een altijd speciale band tussen mensen. Een geschenk is nooit alleen maar een geschenk, de schenker geeft ook een deel van zichzelf, nodigt de ander uit om een band met hem aan te gaan. Ook al hoeft de ontvanger niet helemaal 'op gelijke voet' terug te geven, hij staat toch bij de gulle gever is het krijgt, anders komt zijn eer op het spel te staan. De keten van schenken en teruggeven zorgt voor onderlinge solidariteit. Deze visie gaat in tegen de mens als *homo oeconomicus* die op een 'vrije markt' zou opereren. Mauss laat zien dat er geen echt vrije markt is, er zijn overal banden, zichtbare en onzichtbare, die mensen bij elkaar brengen of juist van elkaar drijven.

Brieven schrijven en versturen is ook te zien als een verlengde van Mauss' theorie, als een vorm van uitwisseling van geschenken (dat zou ik tegenwoordig niet meer zo makkelijk van e-mail kunnen zeggen). De bestudering van brieven schijnt ineens een *hausse* in de sociale geschiedenis te beleven. Wille-mijn Ruberg, 'Letter writing and elite identity in the Netherlands, 1770-1850', *Scandinavian Journal of History* 30 (2006) 249-258 laat zien dat regelmatige correspondentie een manier was om de identiteit van de negentiende-eeuwse Nederlandse elite in stand te houden. Bovendien functioneerde het leren schrijven van een goede brief als een socialisatiemiddel bij uitstek voor de kinderen.

Ook elders waren brieven belangrijk, bijvoorbeeld bij de Franse arbeidersklasse, zoals te lezen is bij Steven E. Rowe, 'Writing modern selves: literacy and the French working class in the early nineteenth century', *Journal of Social History* 40 (2006) 55-84. Brieven werden vaak voorgelezen en fungeerden als bindmiddel tussen individu en de nieuwe sociale structuren van de samenleving. Een heel andere functie hadden de brieven die David A. Gerber, 'Acts of deceiving and withholding in immigrant letters: personal identity and self-presentation in personal correspondence', *Journal of Social History* 39 (2006) 315-330 onderzocht. Ook hier werd een beeld, een identiteit, gecreëerd, maar wel eentje die vals was. Hij concludeert dat de Britse migranten in Amerika in hun brieven aan het thuisfront een veel rooskleuriger situatie schetsten dan het in werkelijkheid was.

Waar moet het naartoe?

Bij de belangstelling voor wat men vroeger schreef kom ik aan het eind nog weer even terug op de historiografie. Het *Journal of Social History* organiseerde in 2001 en 2004 conferenties over de toekomst van de sociale geschiedenis; het resultaat is in 2006 te lezen. De al eerder genoemde Peter Stearns stelt in zijn 'Part v: Opportunities for the future', *Journal of Social History* 39 (2006) 865 dat het duidelijk is waar de sociale geschiedenis voor staat en stond: zij onderzoekt de samenleving en de veranderingen daarin en kijkt

vooral naar de 'gewone mens'. De 'cultural turn' vormde een grote uitdaging die de basis van de sociale geschiedenis aantastte. Aan de andere kant waren er ook stimuli, bijvoorbeeld vanuit de wereld- en transnationale geschiedenis. Sigurdur Gylfi Magnusson, 'Social history as "Sites of Memory"? The institutionalization of history: micro-history and the grand narrative', *Journal of Social History* 39 (2006) 891-914 bekijkt hoe de sociale geschiedenis zich heeft geprobeerd staande te houden tijdens de aanvallen vanuit het postmodernisme. Zijn conclusie luidt dat de leidende historici op dit gebied zich niet hebben weten te verweren. Volgens hem is de beste oplossing om tegenwoordig vooral 'micro-historical' onderzoek te verrichten nu de 'grand narratives' hebben afgedaan. Een andere oplossing wordt aangedragen door Stephen Mosley, 'Common ground: integrating social and environmental history', *Journal of Social History* 39 (2006) 915-935. Hij signaleert dat het sterke punt van de sociale geschiedenis altijd de aansluiting bij hedendaagse problemen is geweest. Nu de milieuproblematiek wereldwijd de boventoon voert kunnen sociale historici weer scoren door zich op grote schaal te richten op de milieugeschiedenis. Als laatste wil ik nog de bijdrage noemen van Herbert S. Klein, 'The old history and the new social sciences', *Journal of Social History* 39 (2006) 936-944. Deze auteur stelt dat de sociale geschiedenis weer kan opleven door concepten en methodes uit de sociale wetenschappen te gebruiken. Helaas komt hij met wat uitgekauwde noties over 'rational choice theory' en 'comparative history' op de proppen die ondertussen echt achterhaald zijn – hij heeft duidelijk de trein naar de derde golf gemist, zie de discussie hierboven over het debat omtrent *Remaking Modernity*. Zo moet het dus juist niet, volgens mij.

Zoveel hoofden, zoveel zinnen. Waar komt dat toch vandaan, die neiging van sociale en economische historici om met grote regelmaat over de toekomst van het vak te praten? 'Gewone' historici schijnen deze vragen niet of nauwelijks te stellen – voelen we ons dan toch nog steeds het kleine zusje van de 'echte' geschiedenis en moeten we ons bestaan steeds weer legitimeren? Hoe het ook zij, ook het N.W. Posthumus Instituut, het IISG en het NEHA organiseren op 15 juni 2007 een studiedag over de toekomst van het vak. Laat het duidelijk zijn: deze rondgang langs buitenlandse tijdschriften leert dat we ons beslist niet hoeven te schamen.

Over de auteur

Marjolein 't Hart (1955) is sinds 1990 verbonden aan de Leerstoelgroep Economische en Sociale Geschiedenis van de Universiteit van Amsterdam, tegenwoordig als Universitair Hoofddocent.

E-mail: m.c.thart@uva.nl